

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ



За редакцією Девіда Міллера
Дженет Коулмен Вільяма Конноллі Алана Райана

Дух і Літера

BLACKWELL ENCYCLOPAEDIA OF POLITICAL THOUGHT

Edited by
David MILLER

Advisory editor:
Janet COLEMAN
William CONNOLLY
Alan RYAN

Blackwell publishers
Oxford 2000

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Переклад з англійської
за редакцією Наталії ЛИСЮК

Редакційна колегія:
Костянтин СІГОВ
Вадим СКУРАТІВСЬКИЙ
Леонід ФІНБЕРГ

Дух і Літера
Київ 2000

трішню логіку» (р. 15), що штовхає людство до його «істинних», наперед визначених цілей. Але Гегель бачив творця історії у сфері «абсолютного духу», тоді як Лукач відкидає це як міфічну нісенітницю і натомість висуває у ролі Творця конкретну історичну силу – це пролетаріат, представник найкращих прагнень людства. Він вважав, що «врешті-решт пролетаріат перемаже» і побудує комунізм (р. 43). «Царство свободи» не є, проте, чимось таким, що можна передбачити на основі аналізу непорушних економічних законів; скорше воно є смислом історії, іманентним природі людини, і воно настане завдяки свідомій діяльності людей (пролетаріату).

Робітники, за Лукачем, пізнають світ тільки змінюючи його. На протигагу науковій догмі ортодоксального марксизму стосовно пізнання і діяльності теорія і практика збігаються. Заявляючи про те, що існують об'єктивні історичні процеси, невідкладні контролю людини, і що ми просто спостерігаємо і «споглядаємо» їх, застосовуючи метод збирання наукових даних, ці марксистки, на думку Лукача, просто не встояли перед найбільш знесилоючою особливістю буржуазної думки – «матеріалізацією». Ведучи початок від Марксової полеміки стосовно «товарного фетишизму», матеріалізація стосується процесів, тоді як продукти людської праці стають автономними «речами», «данними» явищами, які керують людьми, очевидно, на основі непорушних законів. І суб'єктивно, й об'єктивно люди стають пасивними спостерігачами, а не активними діячами: вони підкоряють свою істинно людську здатність до творчості чужим безликим силам. Ця дегуманізація особливо помітна в капіталістичних системах виробництва, де людська робоча сила стала ринковим товаром, а роль людини звелася до виконання вузьких, повторюваних і бездумних завдань. Та в остаточному підсумку внутрішня організація фабрики стає мікрокосмом цілісної структури капіталістичного суспільства, оскільки раціоналізація і спеціалізація проникають у всі сфери життя. У результаті масо фрагментований світ із спантеленими людьми, для яких єдність суспільства й історії стала незбагненною.

Це підводить нас до поняття «тотальності». У розумінні Лукача Марксів метод аналізу передбачає, що суспільний/історичний світ – це єдине динамічне ціле, або «тотальність», яка визначає всі її конститутивні складові і надає їм значення. На жаль, Лукачу не вдалося пояснити, яким чином слід розуміти природу «тотальності». Глобальне розуміння не може бути досягнуто за допомогою аналізу фактів, оскільки значення окремих фактів розкривається тільки в їх відношенні до «цілого» (логічно первинного). Він задовольнився припущенням стосовно того, що пролетаріат у силу свого суспільного становища отримує задоволення від своєї особливої прозорливості. Він володіє загальною істиною, а тому слід прийняти точку зору пролетаріату. Здається, це і є парадоксом концепції Лукача: пролетаріат є духовно скаліченим капіталістичною мате-

ріалізацією, але тільки пролетаріат може оцінити історію в усій її тотальності (і робить це).

Цей очевидний парадокс можна усунути, детальніше вивчивши його концепцію свідомості робітничого класу. Ця свідомість не є «ні сумою, ні середнім арифметичним з того, що думають і відчувають окремі індивіди, які утворюють цей клас»; навпаки, вона є «ідеально-типовим», раціональним виразом їх «істинних» інтересів, котрі було визначено Комуністичною партією (р. 51).

Політична ортодоксія Лукача знайшла своє відображення і в його діяльності на ниві літературної критики. У його працях пропонується витончений захист «соціалістичного реалізму». Для нього цей метод виключає площинне, фотографічне відтворення буденного соціалістичного життя. Прогресивний митець повинен трансформувати індивідуальний досвід своїх персонажів в образи універсальної значущості. Лукач поціновує і так звані «буржуазних», або «критичних реалістів» (наприклад Бальзака, Скотта), які, описуючи індивідуальну долю людей, показують структурні конфлікти своєї доби, хоча й не повністю розкривають їх сутність. Антиподом реалізму є вся модерністська та авангардистська література: натуралізм, експресіонізм, сюрреалізм тощо. Об'єднує ці «декадентські» форми мистецтва згубний суб'єктивізм, у рамках якого митці жодним чином не намагаються пов'язати свій особистий досвід з об'єктивним відображенням світу. Критики зазначають, що естетичні судження Лукача стали прийнятним логічним обґрунтуванням сталінського деспотизму в сфері культури і що його переконаність у непогіршеності партії дійшла до виправдання одностайності. Зрозуміло, його непохитну відданість деспотичній політичній системі важко поєднати з його гуманістичним сприйняттям «людини як мірила всіх речей» (р. 130).

JVF

Література

- †Kolakowski, L.: *Main Currents of Marxism*, vol. III, ch. 7. Oxford: Clarendon Press, 1978.
 Lukacs, G.: *History and Class Consciousness*, trans. A. Livingstone. London: Merlin, 1971.
 Lukacs, G.: *The Historical Novel* (1937), trans. H. and S. Mitchell. London: Merlin, 1962.
 Lukacs, G.: *Lenin* (1924), trans. N. Jacobs. London: New Left, 1970.
 †Parkinson, G.H.R.: *Georg Lukacs*. London: Routledge & Kegan Paul, 1977.

ЛЮКСЕМБУРГ Роза (1871–1919) – польська марксистка та революціонерка. Роза Люксембург, визначний діяч трьох соціалістичних рухів – німецького, польського та російського, у своїх вправах торкалася всіх найважливіших теоретичних і тактичних питань, які хвилювали європейських соціалістів перед Першою світовою війною. Вона народилась у єврейській сім'ї, що належала до середнього класу, в юності, в 1889 році, змушена була втекти з Польщі через свою активну політичну діяльність; вона вивчала політекономію в Цю-

риху, де написала докторську дисертацію про індустріальний розвиток Польщі. 1898 року вона переїхала до Німеччини, де й померла в 1919 році. Від 1894 року вона стала одним із провідних засновників та лідерів, а також головним теоретиком соціал-демократичного руху Царства Польського. Вона по жертвувала принципом незалежності Польщі і національного самовизначення заради об'єднання робітничого руху всієї Російської імперії. У Німеччині її знали як найвидатнішого представника лівих у Соціал-демократичній партії Німеччини (СДПН). Вона дала рішучу відсіч ревізійським спробам Едуарда *Бернштейна*. Починаючи з 1905 року, йдучи врозріз із «старою доброю» парламентською тактикою СДПН, вона стала обстоювати більш радикальну альтернативу масового страйку; вона засудила партію за виступ на підтримку участі Німеччини у війні 1914–1918 років. Друг і критик – дружній критик – Леніна та більшовиків, у 1905 та в 1917 році вона відкрито підтримала стратегічні плани більшовиків щодо здійснення революції в Росії, хоча раніш і сперечалася з Леніним з приводу принципів організації партії і могла б висловити серйозні застереження щодо політики більшовиків у перші місяці після приходу їх до влади. Майже всі роки Першої світової війни Люксембург просиділа в тюрмі, де опинилася через свою антивоєнну діяльність. Її звільнили наприкінці 1918 року під час революції в Німеччині, і вона була жорстко закатована контрреволюційними офіцерами.

У першій своїй вагомій праці – антиревізійсько-му творі «Соціальна реформа чи революція» (1899) – Люксембург виступила із спростуванням думки про те, що соціалізм можна побудувати поступово в рамках капіталізму за допомогою проведення довгезелісної низки послідовних соціальних реформ. Хоч якими б необхідними і бажаними не були такі реформи, вона наполягала на тому, що пролетаріат мусить завоювати політичну владу революційним шляхом. Суперечності і кризи капіталістичної економіки не можна пом'якшити ніякими реформами; економічний крах системи є неминучим. Ці ідеї вона й розвивала в своїх наступних творах. У своєму головному трактаті «Нагромадження капіталу» (1913) Люксембург спробувала подати теоретичне обґрунтування своєї тези щодо економічного краху капіталізму. Вона вважала, що капіталістичний ринок не може поглинути всю додаткову вартість, створену у сфері виробництва, а імперіалізм пропонує лише тимчасове – і дедалі більш насильствене, мілітаристське вирішення цієї проблеми: забезпечуючи вихід до некапіталістичного середовища та до нових ринків, він водночас руйнує це середовище, аж поки не настане час, коли капіталізм запанує повсюдно і зазнає краху, оскільки більше не буде нових ринків збуту.

У найцікавішій і найбільш оригінальній із своїх політичних праць – «Масовий страйк, партія і профспілки» (1906) – Люксембург більш детально викладає свої погляди на пролетарську революцію. Широка хвиля страйків і демонстрацій, мітингів і маршів; зелене світло стихійній ініціативі робітничих мас, їх власним

зусиллям і досвіду боротьби, їх пробам і помилкам; вплив і керівництво, проте не тиск і панування революційної соціалістичної партії; злиття воедино економічної і політичної боротьби, яка є повсякчасною турботою робітників, що плекають далекоюсяжні революційні плани, – це школа і сама сутність соціалістичної демократії. Саме з огляду на положення, відображені в цій концепції, у праці «Організаційні питання російської соціал-демократії» (1904) вона критикувала Леніна за намагання створити надто обмежену і жорстко централізовану партію-авангард; саме вона ще раз піддала Леніна критиці у праці «Російська революція» (1918) за обмеження радянської демократії, хоч і визнала, що ситуація для більшовиків була вкрай скрутною і складною.

Вишуканий голос Розі Люксембург був добре чути-ним у хорі, який виступав на підтримку справи міжнародного соціалізму. Чіткий, сильний і відкритий, цей голос ніколи не викликав відрази чи образи, мужність і готовність до боротьби поєднувалися в ньому з глибоким і безсумнівно щирим гуманізмом, завжди – і в думках, і в почуттях – він був на боці експлуатованих і передавав насамперед могутнє відчуття того, що соціалістична революція – якою б вона не була – є і має бути процесом виховання, просвіти робітничих мас. Завдяки цьому її праці живуть і надихають і нині, чого не можна сказати про жоден інший із марксистських творів. Це ж отримало відображення в двох класичних марксистських темах, до яких вона полюбляла звертатися. По-перше, своє визволення робітничий клас має здобути сам, а по-друге, пролетарська революція, якою її зобразив Маркс у своїй праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта», є самокритичною за своєю природою – надзвичайно болісним, довготривалим, сповненим усіляких складнощів процесом. Спираючись на ці класичні погляди, Люксембург розгорнула свої власні тези і по-своєму розставляла наголоси. Уряд не може так просто запровадити соціалізм законодавчим шляхом. Його доведеться завойовувати різносторонніми зусиллями багатомільйонних пролетарських мас. Боротьба за владу, за завоювання влади від природи завжди була і буде процесом визрівання, оскільки не може бути ніякої школи соціалізму за межами цієї боротьби і того досвіду, який вона дає. Політичний досвід робітничого класу – ось що є ключовим моментом, бо з досвіду витікає і його організованість, і сила, і знання. Успіхи, тріумфи, перемоги – це тільки одна його складова. Іншою складовою є невдачі, помилки та поразки. Як вона сама написала в своїй останній статті, «революція – це єдина форма «війни»..., остаточною перемогою в якій можна підготувати лише низкою «поразок»!»

Праці Розі Люксембург часто розуміють невірно – як безмежну віру в стихійність мас або щось на зразок фаталізму. Жоден із цих закидів не витримує ретельної перевірки. Для неї в соціалізмі не було нікого автоматичного. Крах капіталізму загрожував людству поверненням до варварства, тож ефективне соціалістичне управління мало допомогти відвернути цю загрозу.

Література

- †Geras, N.: *The Legacy of Rosa Luxemburg*. London: New Left/ Verso, 1976.
- Luxemburg, R.: *The Accumulation of Capital*. London: Routledge & Kegan Paul, 1963.
- †Netu, J.P.: *Rosa Luxemburg*. Oxford: Oxford University Press, 1966.
- Waters, M.A.: *Rosa Luxemburg Speaks*. New York: Pathfinder, 1970.

ЛЮТЕР Мартін (1482–1546) – німецький теолог, реформіст і перекладач Біблії. Працюючи з 1512 року професором богослов'я у Віттенберзі, що в Саксонії, Лютер сформулював теологію виправдання, спираючись в основному на твори Св. Павла та Св. Августина (сам він був ченцем-августинцем). Її практичне втілення в життя посварило його з папством і його прихильниками в Німеччині. Як церковний діяч і полеміст, він зосередився на вирішенні практичних проблем і задоволенні потреб «євангелістських», «лютеранських», або ж «протестантських» конгрегацій. Його теологічно обгрунтовані міркування з приводу державного устрою не завжди узгоджуються з ідеями, що спираються на Заповіт.

У своєму найбільш абстрактному викладі (див. особливо «Про світську владу», 1523) Лютерова концепція державного устрою ґрунтується на тій тезі, що світом управляє Бог. Через первородний гріх люди не в змозі навіть зрозуміти волю Божу, не кажучи вже про те, щоб виконати її, і натомість роблять кумира із своєї власної волі і розуму: це Reich (королівство, імперія) у світі Сатани. Бог установив дві «влади» (Regimente, Obrigkeiten) – духовну і світську, які разом і становлять Його Reich, для того щоб битися і, врешті-решт, коли настане кінець світу, який Лютер вважав уже близьким, перемогти Reich Сатани.

Духовній владі підвладні лише істинні християни – спільнота (Gemeinde), єдиним проводирем якої є Христос. Це спільнота любові і взаємного служіння, у ній повністю виключається примус, і єдиною «владою» християн над християнами є авторитет Слова і переконування. У полемічному протиставленні «свавільному» розмежуванню церковних і світських «станів» на підставі нерівноцінності їхніх духовних достоїнств, прийнятому в римо-католицькій церкві, Лютер обстоював однакову «святість усіх віруючих». Він також вважав, що християни користуються «християнською свободою», тобто жодна людина на Землі, ні клірик ані мирянин, не має ніякої влади над свідомістю істинного християнина. Навіть закон Божий для істинного християнина є не нав'язаним іззовні, але прийнятим згідно з його власною волею, і йому підкоряються добровільно. Як і «град Божий» Св. Августина, ця «істинна Церква» не отожднюється з жодною «зовнішньою» церквою світу, особливо ж не з «католицькою тиранією».

Тимчасова мирська, чи світська, влада (weltliches Regiment, weltliche Obrigkeit) є цілковитою протилежністю свободі і рівності духовної влади Господа над Цер-

квою. Світська влада встановлена Богом для того, щоб запобігти всеохопному пануванню Сатани, не дати людям «роздерти один одного на шматки», і тому не може і не має бути такою само, як влада церкви. У Лютера її символізує «Меч». Її завдання – примусове запровадження «зовнішньої справедливості», нагляд за додержанням норм законів і настанов, метою яких є збереження життя людей, їх доброго імені і власності. Мета цієї «зовнішньої справедливості» визначається не правителем; він не може нав'язувати істинну, чи внутрішню праведність, оскільки вона є божим даром істинним християнам і тільки їм одним. Істинні християни не потребують світської влади (хоч і мають від неї зиск) і не можуть використовувати її задля власної вигоди. Проте з любові до ближнього вони добровільно підтримують цей божественний порядок, визнають державні установи і роблять більше, ніж того вимагає світське право. (Тут Лютер висловлює традиційне припущення стосовно того, що позитивні закони просто декларують і запроваджують у життя норми моралі.) Отже, зовнішня поведінка християн нічим не відрізняється (але тільки «зовнішньо») від поведінки добрих громадян. Якщо закони і накази правителів порушують закон Божий – а тут мірилом є Святе Письмо, – то християни, зрозуміло, мусять відмовитися підкорятися їм. Однак духовний статус християн не дає їм права застосовувати силу проти будь-кого і менш за все проти того, хто займає освячене Богом місце правителя. Меч завжди має належати правителю, а тому запеклий опір «нижчих» «вищим» виключається. Окрім цих теологічних міркувань і подальший перебіг подій підтвердив глибоку переконаність Лютера в марності виявлення політичної непокори та невідворотності її жахливих наслідків.

Теологічна ідея щодо двох Reiche і двох «влад» залишила невизначеними відносини між їх уособленнями в житті. На противагу католикам Лютер наполягав на тому, що «зовнішні», або «тілесні» церкви, як свічада, мають відображати істинну, невидиму Церкву й уникати застосування сили (навіть з метою самозахисту або боротьби з ерессю), а також відмовитися від претензій на світську зверхність чи недоторканність (порівн. *Реформації політична думка*). Їх єдине право – проповідувати, справляти таїнства, наставляти, застерігати й у крайньому разі відлучати від церкви. У працях початку 1520-х років Лютер залишив доктринальні судження, церковну організацію і підбір кадрів на розсуд конгрегацій, як того вимагали принципи «християнської свободи» і «святості всіх віруючих». Ця колективістська тенденція була знищена війнами, безладдям і сектантством, відповідальність за які поклали на Реформацію, і беззахисністю євангелістів перед владою Риму. Отже, необхідними були підтримка і захист впливових світських правителів. Теологія Лютера не наділяла їх жодною функцією духовного плану. Однак уже у «Зверненні до німецької аристократії» (1520) Лютер закликав християнських правителів використати свою владу для покарання грішників (тобто като-